ВОВЧІ БАЙРАКИ

Чи далеко-недавно, чи близько-давно ходив вітер?

Проходив він за містом, у проваллях, підіймав на синіх крилах сміття, що розкидалося по полі, за Вовчими Байраками.

Вночі, в свята, і тут і далі десь лазили промені прожектору, сковзалися, розбивалися туманними кружальцями.

... Довго, довго шуміли дерева з північних лісів; довго, довго сміялися кам'яні мури, та все луна йшла по проваллях привидом.

Сиротливо бився вітер, в тривозі бився, граючись на згуках трамваїв, залазив спати в кручі і тихо дрімав.

Виходили люди в день на смітники, рилися брудними руками, знаходили смердючі ганчірки, раділи; а потім розходилися по місту; потім розходилися по норах.

Був-жив Сизон, по норі Середній, ходив у місто, кожного ранку простягав він руку, дивився в очі вітру... Другої руки не було в нього — потяг одрізав.

І стояв він на розі та все повторював:

— Дайте, Христа ради...

Пани проходили, дивились у синій, закутаний фабричним димом, простір, потім повертали свої очі юсторонь... І все щось балакали тихо, як у бурю потайні собаки.

Сизон не хотів іти в богадільню, бо він любив хвору жінку — Веклу; а синів Веклиних — своїх не любив, бо вони одбивали хліб у нього й дратували...

І часто-часто він, старий ганявся за ними по полі, по дикому, що за Вовчими Байраками, а ще за ними бігав вітер.

Старшого сина, Ваньку Бистрого, боявся Сизон, бо йому було 16 років; а як нагонив меншого, Борку, бив костуром, хрипів:

— Батько я тобі, батько!

Борка кусав йому руку, втікав, кидав грудки на Сизона.

— И-и, шпана! — І показував язика...

... За проваллями була річка, вливало сонце в її воду срібло і золотило ним хвилі... Здалеку не видно нафти на річці, а близько нафта плаває і смердить од падла, що скидали на березі...

От, у тій річці купалися Ванька Бистрий та Борка...

А колись ще Борка втік із дитбуда, бо він там бив вихователькy руками в живіт, коли та його вдарила за те, що він кричав хлопцям, ніби вона цілувала студента а потім ще за те, що студент ще щось робив...

Його прогнали, а він утік до Векли до брата.

Иноді брати крали в батька гроші і потім на ті-ж гроші купували цигарок, курили.

Векла не ходила в місто, вона з ранку до вечора рилася в смітті: вибирала відтіля ганчірки і шила з них одягу.

А то так: збирала картоплю на тім-же полі, біля Вовчих Байраків, варила. їла.

... І вніч і вдень тяглися підводи з міста, звозили на поле, у кучі сміття. А дядьки, що сиділи на возах, кивали на провалля:

— Ракли!

В теплу ніч, коли нічого було їсти, співали Борка з Ванькою в садку, а то стріляли по кешенях.

... Була ще в них сестра, та н зараз, мабуть, у місті є. Бачив раз її Ванька. Це в тім садку, де стояв мертвий монумент із сліпими очима. Так от, там сходилися дівчата співали...

Співали. .

А як рясне дерево зовсім розпливалося в сутіні, тоді дівчата розходилися по темних кущах, по-між тополями високими.

... А як коли так: танцюють біля дзиґлика важкі перса, співає хрипла гармошка.

Високі тополі ламали свої ніжні тільки, ніби жінка руки з одчаю.

Ванька пам'ятає, як хтось кричав на сестру:

— Брось, Манька, з кумом хохориться... Свій брат.

І знав Ванька сестру і казав Веклі:

— Е, Манька не дурна... Вона гарно живе... А мати Векла його не слухала:

— Ти-б може пастухом де-небудь?

— Це-ж не село...

— Ну так у приют... Син сердився й сміявся.

—— Ми землянки не покинемо... Фраєра одпровадь свого в богадельню...

Він-же-ж тобі батько... — А...

В той час Борка заспівував:

— Ех, доля, моя доля, доля горькая моя...

У Векли тоді текли з очей сльози.

В проваллях ще, над крутим схилом, стояла будка.. Дрімає там вартовий, як прокинеться, придивляється очима униз, де за стінами з грудок ховалися нори.

І одвертався сонний вартовий, коли знімали ті люди—не люди, свої ганчірки.

Вонь заглядала в нори, бродили тіні хмар, заходили в Байраки...

... І ще недалеко од Сизона, трохи з боку жив Іван Химчук, старий, він був, як минулий час, розбитий як руїна. Лазив Іван, шукав дохлих мишей, затикав їх за пазуху...

Він божевільний...

Був голод, і ходили в далекому селі таємниці. І він ходив, важко повертались очі під _ білими бровами.

... А любив Іван, той Химчук, Веклу, кричав, як дитина, коли бачив її... Хлопців не любив, як і Сизон, бо вони всували йому жару в кешені... й одежа тоді горіла, смердів дим.. Бува—дивиться, дивиться Іван, .а потім почне качатися по землі, кличе Веклу, аж поки вона йому не загасить вогню.

Б'ється об землю Іван, хитається, цілує та їсть землю, ніби клянеться.

— Ич, юродивий, бог за чуба візьме на небо,— регочется Банька Бистрий.

А дим із димарів, що в місто йде високо, високо, під шуми пропелера, б'ється об хмари.

Веселий ішов Ванька з міста: баба йому дала сорочку й нагодувала борщем. — И, жлукто старе! Ги!

Знав він, що Сизон та Борка біля Векли, бо вона хвора... йому байдуже.

Ходить по землі довгий день, гойдається як колиска, й сміхом перекидається. Байраки задумалися, бо гуси летять стрілками на південь.

Тільки по садку, вночі, хтось ходив, хтось сміявся, чіпав гілки, одкидав їх осторонь, аж листя падало.

А цупкий бур'ян шумів, його гладив рукою старечою вітер, ніби мати дитину...

Ванька спустився по кручі—ввійшов у землянку: почув, як стогне Векла, почув, як плаче Сизон, а Борка стоїть у кутку, мовчить.

Став і Ванька за порогом, похмуро глянув на товсте хворе тіло Векли, на пухлі ноги. І жалко йому стало землянки...

Злякався він мерця,'бо знав, що вмре мати.

І згадав Ванька, що за землянками, на краю провалля, було нове глинище, де ще брали глину в місто.

Звернувся він до Сизона, сердитий ніби осінній вітер:

— Слухай, перенесемо Веклу в те глинище, бо вмре вона—-і він показав рукою на край кручі.

Не повірив Сизон, затрусив сивою бородою.

— Нехай вмирає тут...

— Не хочу, не хо-о-чу!—Ванька схватився рукою за ніж; а ножа в Сизона не було в руці, він злякався і понесли вони хвору Веклу. Важка вона була, але донесли. Холодно зробилося на душі в Сизона, наче льод біля серця, коли залишили його самого хлопці, бо вони пішли в землянку.

Залітав пісок на товсте тіло Векли, ховався її стогін під нерівно заструганою стелею.

Прийшов іще Іван Химчук, сів, вдивлявся важкими очима на Веклу, хитав головою.

Іван божевільний.

... В місті тоді багато ходило, багато сміялося, а од трамваїв сипалиеь іскри і була ніч. І не знав ніхто в місті, як умирає стара Векла, як стогне, хитаючи головою, Іван той Химчук, як плаче Сизон.

Ніхто не знав:

Чи далеко-не далеко, чи близько-давно ходив вітер.

І вмерла Векла.

Грудка важка одвалилася од стелі й розбилася, тільки жовта пилюга полетіла.

Хватав уже холодні ноги Химчук, він бормотів під ніс; обняв його рукою Сизон, спитався, ніби забуваючися:

— Хто ти? Відкіля?

Незнав Іван, може нори знали.

Сизон заходив думками у сон недосяжний і світлий, як сонце; вдивлявся він туди далеко, як у недосяжну глибину моря, бачив на хвилях себе.

Розбивалися хвилі.

Хотів перепливти життя він, а воно сміялося, переганяло його,'становилося на очі. Стискували думи голову. Хвилювалися думки, як під бурю ліс:

... Шуміли, шуміли.

З міста котився дзвін м'яким шелестом. Кидалися з розгону голоси за Вовчі Байраки.

То дзвоне годинник на башті.

Раз...з...з, два... ще третій раз гукнув голос з дзвініці, потім прикусив язика й од болю тихо, розриваючи повітря, пропищав:

— зь—зь.

А це там, на сході, жив колись рибалка Сизон.

Випливав човном на річку, грався бризками.

І нічого жилося... Не стало панів... Щось велике йшло, як буря... Ух, шуміла тоді кров у старого... А потім, потім... Він не пям'ятає... Собак їли, мололи курай, макуха була щастям... І був у нього син, менший за Борку, гарний, такий слухняний і вмер, об ївся кори... . Важкі спогади, як очі Іванови.

І жив ще в тім селі один чоловік... він мав хліб і не продавав... Йшов раз увечері по вулиці Сизон. Покрівлі зробилися голими, самі лати сторчали, бо скотина поїла солому, а потім люди поїли скотину.

А самі худіли зі дня на день, очі поввалювалися і глибина в них була. Знає Сизон, які зморшки вивів на обличчях у людей голод, знає Сизон якими взо-рами поткалися минулі багатства ланів. Спочатку зійшла озимина і маленькою од жорсткого вітру зів'яла. Так, тепер згадав Сизон: то був голод... Той страшний голод, той, що поїсть усе й знову прийде їсти, бо голодний голод.

А потім він пішов туди, де хліб родить. А на якійсь станції, такій маленькій, де тільки сарай та вокзал, сердитий потяг забрав у нього руку.

Він тоді був у лікарні.

А гарно, як гарно там було... Чисто, краще, ніж удома, але недовго тримали його там... Випустили його.

З Веклою, з Манькою та хлопцями рушив Сизон далі... Прохали хліба по селах, а люди дивилися на втікачів й хмуро кивали головами, і лаяли й давали.

А вони все йшли далі, далі... Дійшли до великого міста і там уже загубилася Манька.

... Ех, ти, серце осіннє, ех, ви, Вовчі Байраки! повів по глинищі мутними очима Сизон.

— Манько, донько, прийди до матери, немає вже Векли...

Прохав довго і уважно Сизон доньку, а Йван Химчук задумався...

— Я-ж любив тебе, донько...

Виплакав очі Сизон, червоними стали вони,горем перекраяні. Він схопив за плечі Йвана, тряс і кричав:

— Чи розумієш ти, старе стерво... жлукто...

Його хрипкий голос хитався, як грім далекий.

За Вовчими Байраками світало, пливли хмари за місто, йшли спати після нічного заробітку люди з Вовчих Байраків.

Вже дужче посинів міський сад, що виднівся на сході, за полем.

Висунуло весело очі місто, повіяв від них вітер.

У Байраках було ще темно...

В будку прийшов другий вартовий, закурив, потім дрімав, бо на світанку спати хочеться.

Сизон злякався ранку, вдруге крикнув Іванові:

— Гей, ти, ходімо..—приставив долоню до вуха, —заберуть тебе, скажуть, що копнув Веклу. Чуєш, стерво дохле...

Іван очуняв, сіпнувся і пішов у свою нору. А Сизон попоходив біля глинища, дивився чи скоро зійде сонце й раптом побіг у землянку, побудив хлопців, плачучи:

— Ходімо, ходімо, приїдуть за глиною, найдуть матір, скажуть що вбили ми...

Ванька прокинувся, грізно блимнув очима...

— А що—вмерла?

— Немає вже, немає... Всі ми помремо, не буде нас, не буде...

— Ти стара вороно, ти здохнеш, а ми найдемо собі місце... Помремо!..

Потім ударив під бік Борку.

— Сово, ти, ходімо в місто...

Пішли чужі—рідні один одному, далекі думками, заколихані горем.

Засіріли з ними Вовчі Байраки, закинувся синім громом степ. Тоді зійшло сонце, тоді тепленько сміялося...

Хурщики приїхали, сміливо увійшли в печерю, одсунули труп осторонь, наклали вози глиною... А як їхали то зайшли й сказали в будку:

— Там мертвяк... Баба, з раклів мабуть.. Вартовий почув і креснув олівцем на дверях.

— Щоб не забути, як прийде зміна.

Перед ним виходили,,,вогкі од роси, Вовчі Байраки. Був ранок.

*

Ванька Бистрий сидів під дубом, на сухому листові, що шуміло при кожному рухові. Махнув рукою на дзиґлик, бадьоро сплюнув через плече.

— Отам колись сиділа Манька!—промовив до брата.

— Слухай, Борка,—от жила Векла, вона наша матір... А її червяки поїдять. Да! Знаєш, як їли ми в селі коней дохлих, а в них комашилася черва. Чудно?—Він сміявся, ніби йому хто затуляв рота, сміявся, як хорий. Листя закривало жовто-червоними плямами стару траву. Дерево зсипало все нове й нове листя, воно крутилося в повітрі і наче не падало ніколи на землю.

Йшла зла осінь. Затопче дощами суху пилюгу!

— Ото ще Сизон... дрихло... Не люблю я його. "Помремо",—стара ворона. Батько... ха-ха!

В очах сміялися червоні жили, в очах було багато горя. Далекі в нього очі, сумні; иноді хапають гостро, гостро; залазят у душу, як ножі.

— Ходімо відціля,

Ванька ніс під пахвою цигарки, глянув на їх.

— Да, Борка... ловко обчистили... буде що їсти сьогодня, як продамо.

"По дорозі зустріли Сизона... Похудів він, ніби з воску з черного була в нього шкіра. Плакав:

— Ну що дітки, жалко матери?

— Пшол вон...—вилаявся син.

— Прокляті ви, прокляті:—шамкотів батько, — не сини ви мені...

— Велика штука... а ти мені давно вже не батько і не впустимо тепер у землянку.

Хутко зникли... Сизон повернув теж на вулицю. Жаліслива баба побачила його, поплакала.

— Ти-б, чоловіче, в богадільню...

Й показала, куди йти до шпиталю. Сизон дійшов до будинку, що звався приютом. Боязко оглядався і війшов у шпиталь.

— Прийміть мене... Не маю де спати,—як старець на розпів говорить Сизон.

— А у вас бамаги є?

— Немає, чоловіче...

— Ну, як немає, то йдіть у друге місце... Ходив він довго.

Вже холодніше темніли дощові хмари, вже близко була мряка. Йшли дощі поночі ходили люди, Сизон згадав про Йвана, йдучи вперед, в осінню ніч.

Ходив Сизон, та скрізь питалися "бамаг".

А зі сходу та з півночі сунули важкі хмари, що заливають нерівним лопотінням землю.

Було холодно. Були бурі без громів, без блискавок, тільки зі свистом, з піснею.

Мерзло тіло, худі руки тремтіли.

— Піду до Йвана, до хлопців...

Але не дійшов, заснув у садку, на вогкім листі. Вранці, тільки пішов, зайшов у Иванову нору, потім виліз, жахливо кричав:

— Іва-ане, Іване-е!

Ніхто не обзивався. Нікого не було чути... він пішов до синів. Недобре подивився на нього Ванька Бистрий, недобре змірив очима:

— Чого тобі треба?

— Ти не знаєш, де Йван, той Химчук?

— Не знаю.

Опустив нижче брови Ванька, незадоволено нро-мурмутів, як сів Сизон:

— Чуєш, ти, це... наша землянка.

— Я, я... посижу трохи... не бійсь...

На дворі стояла мжичка: падали краплі, ніби іскри в тумані потухали. Наче ненароком спаде крапля на тіло, проколе жовту смугу.

Забігав із міста дим у Вовчі Байраки, довго шумував, закручувався в тумані кучерями, цокотів по обміжках.

— Не хочеться й жити...

— Чого-ж дивишся?—зле запитав Ванька.

— Ходив по богадельнях... скрізь ходив. Не приймають.

— Ги-ги... а в тюрму чого-б не те... там гарно, Сизоне, годують, тепло...

І глибоко зарилися ці слова. Грів їх Сизон, повторюючи:

— А гарно там... не приймуть мене: немає бамаг.

— Нічого: можна зробити, що приймуть — засміявся Ванька, бився його сміх, як молот, об стіну жовту...

— Повісить-би вас! —хмуро крикнув Сизон.

— Душогубці ви!

— Чому не повісив... дрехло слабовумне!

І затяг пісню чорну, як дим в осени над містом, сумну, як сльози хмар. Сизон сидів.

— Пропащі ви, діти, і Манька—пропаща...

— Манька живе, то ти, ворона стара, кракаєш.

— Як-би ти так жив. Ех.

Рознеслося слово, позіхнули провалля А слово дзвінке, як брязк криці, одгукується в Байраках... бо осінь.

— А я вчора, як був у місті, ховали одного пана... Везли на катафальці, коні були позапинані... Маньку вчора бачив... Самогонкою десь торгує і п'яна вона була.

А Сизон своє...

— На житті сини, як на довгій ниві, колоски й кукіль... А в мене бур'ян..

Ванька жартовливо свиснув і знову нагадав.

— Знаєш, батьку, справді—в тюрьму... туди й без бамаг можна. А в землянці здохнеш, жалко *мен тебе.

— Старий я вже. — Пустяк!

Світ не проходив у нору, перед виходом, замісць дверей, була стіна з грудок і вода тому не заходила в землянку, вона текла на дні кручі.

Ех, ти життя буйне, потечи по-між скелями, між проваллями!

І очі Сизонові впали на круті схили, де текла каламутна вода.

*

Перед вечером хлопці вийшли з печері, а Сизон кинувся по кутках, найшов онучі, потім обмотав ними ноги.

Він чекав хлопців.

А сини прийшли й вигнали його.

Тоді замерзли Вовчі Байраки—впав мороз. Було зимно. Вже по небі плавали перші снігові хмари.

Сизон ступав, ішов, куди очі дивилися.

Сніг падав, а мороз гуляв, аж поле білим зробилося...

Наступила свіжа, тепло-красна осінь, пройшла і кликала-викликала свистом вітру з синіх хмар холодну зиму.

їх, вітер холодний—ніжний сніг! Сизон озирався на нору, а там реготався Ванька Бистрий...

А проваллям байдуже... —* Ну куди, куди йти?

Захотілося йому піти далі, далі... захотілося Найти стару Веклу, а найдужче захотілося в лікарню. А гарно там було...

Вже далеко, далеко одійшов Сизон.

Почувся десь вибух: ніби заскрипіло дерево од страшного буревія і впало, чіпляючи гіллям дріт на шляху.

То був далекий, чужий вибух.

А чому так струни натяглися?

Чому так душа впилася тим згуком?

Чому він рідний такий, дикій душі?

— Когось забили. Мабуть, убили!—тупо йшли сльози,—і я... уб'ю... то тоді без бамаг візьмуть... Це вже давно на селі було: врядника тоді так дядьки взяли до тюрми.

Сніг падав на тіло, а потім краплі, краплі... Лихтарі з міста наближалися, як багаття з зірок і тікали, тікали в безмежні дубняки, де теж в ночі багаття.

Буря сміялася: то розкидала, то збивала в ковтун сіде волосся.

Над ним ішли хмари, чіплялися спочивати на високих димарях міста.

Тюрма. Високі мури були такі затишні.

Був у неділю Сизон у церкві... проповідь читав там піп, казав:

— Святим людям носили ворони їсти... А мені? Чому я не маю їсти? Боже дай-же мені їсти,—він простягся на замерзлій землі, раз-у-раз підіймав голову, дивився на небо.

Відтіля тільки падав густий, м'який сніг.

— Через синів... через безбожників, невірів тих... Стомлений встав і все до чогось прислухався.

— Ні, тільки в тюрму... Нехай б'ють мене. Нехай...

По Байраках ішла луна, Ванька гукав Сизона:

— Кличе, покаявся! Сказано-син.

І хутко побіг назад, відкіля йшла луна.

— А, старе стерво, дайош сюди онучі,—крикнув Ванька і з розмаху вдарив під коліна Сизона. Той упав, а Борка розмотував онучі.

— Ги, чорт... Ворюга...

Ще раз вдарив Ванька ногою в живіт, потім його тіло одходило в глиб.

Провалля сонно позіхнуло.

Сизон схватився за колодій, а потом опустив руку:

— Вбивці... Душугуби!

*

Мешканці міста ще спали. Рідкі постаті перекупок ішли з важкими корзинами та де не-де двфники збивали мітлами з тротуарів сніг.

Сонце не сходило.

Місто розплющувало очі, потроху прокидалося. Сизон трусився на розі; в очах бродив туман. Він стояв і не прохав, тільки грів свою одну руку біля серця. А серце билося хутко, ніби надумало тікати від нього.

Вже почав червоніти серпанок, що розкинувся над містом. Випливало веселе сонце, проколювало голками міцними, як мороз, обличчя людей, що бігли вже без

кінця, без краю Заворушилися трамваї... Останні лихтарі дивилися на сонце блідо й сліпо.

Сизон водив очима, а борода замерзла.

Проти нього стала товста перекупка, довго хитала головою:

— Ой, як же-ж так чоловік божий. Ой, доленько наша нещасная! — подивилася на босі ноги, простягла руку.—На помолися за мою бідну душу.

Сизон придавив її руку, перехелився станом. Страшними зробилися у нього очі—в них бродив туман...

Випустив руку. Перекупка одкинулася й крикнула. Він вихватив старий довгий ніж, колодій, з розмаху вдарив чорним клинком їй у груди.

Перекупка захиталася і впала важким тілом на асфальт.

Юрба кинулася на його, збила з ніг. Але хтось підійшов, розігнав натовп.

— Гей, ти, марш за мною!—почувся голос. Сизон устав. Голова розбилася, червоні виразки

заліпили волосся. Він, як п'яний пішов по вулиці. Раптом зареготався... А голос крикнув:

— Мовчать!

Він замовк. Сонце гралося на бруднім тілі.

Вітер, як і раніш, накидав в обличчя з чорного воску снігу, соломи...

... На дереві позамерзали брудні краплі, а сонце підійметься, будуть крапотіти: кап, кап.

Гудок кликав— на зміну...

... Ех, ти серце осіннє, ех, ви, Вовчі Байраки!